

نشست‌های برگزار شده در دانشکده علوم اجتماعی

عنوان نشست: دانشگاه نسل سوم (U3A) دانشگاه سالمندان: ضرورت‌ها
و کارکردها

واحد برگزار کننده نشست:	دانشکده علوم اجتماعی
مسئول نشست:	دکتر محمود مشفق (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۴۰۰/۰۹/۲۲
اعضای هیأت علمی:	دکتر عبدالله معتمدی (رئیس دانشگاه علامه طباطبائی)، دکتر الهام محمدی (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	دکتر حسام‌الدین علامه (رئیس دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور)
مسئله محوری نشست:	۱- تشریح وضعیت جمعیت‌شناسی سالمندان کشور ۲- تشریح ضرورت راه‌اندازی دانشگاه نسل سوم: دانشگاه سالمندان ۳- تشریح کارکردهای دانشگاه سالمندان در جهت تعدیل مشکلات سالمندان ۴- ارائه راهکارهای سیاستی جهت راه‌اندازی دانشگاه سالمندان
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان بهزیستی کشور

چکیده مباحث طرح‌شده (مقدمه، چالش‌ها و مشکلات پیش رو):

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَوْفَ وَلَا تَنْهَرَهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذِّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

و خدای تو حکم فرموده که جز او هیچ کس را نپرستید و در حق پدر و مادر، نیکی کنید و چنانکه هر دو یا یکی از آن‌ها پیر و سالخورده شوند و موجب رنج و زحمت شما باشند مواظب باشید کلمه‌ای مگویید که رنجیده خاطر شوند و کمترین آزار به آن‌ها مرسانید و با ایشان به اکرام و احترام سخن گوید و همیشه پر و بال تواضع و تکریم را با کمال مهربانی نزدشان بگسترانید (سوره مبارکه اسراء، آیه ۲۳ و ۲۴).

یکی از مشکلات جمعیتی کشور که در آینده شدت و گستره آن به مراتب بیشتر می‌شود، سالخوردگی جمعیت است. از متخصصان حوزه‌های مرتبط با سالمندی خواسته شده است تا درباره تحولات جمعیتی، اجتماعی و روانی سالخوردگی و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی آن به صورت علمی و کارشناسانه نظر دهند. در این نشست از افراد متخصص موضوع سالمندی دعوت به عمل آمد تا در دانشگاه علامه بتوانند از ترکیب و جمع‌بندی نظرات این متخصصین در جهت استراتژی‌های مواجهه با مسئله سالمندی، سیاست‌های مؤثر و کارآمدی استنتاج شود. یکی از راه‌حل‌های مواجهه با پدیده سالمندی در دنیای امروز دانشگاه نسل سوم یا دانشگاه سالمندان است، این نشست به ضرورت‌ها و کارکردهای دانشگاه نسل سوم می‌پردازد.

توضیح دقیق اهداف نشست همراه با ذکر چالش‌ها و مشکلات پیش رو و خلاصه دیدگاه‌های مطرح شده در این باره:

اساساً سه تغییر جمعیت شناختی، طرح موضوع دانشگاه نسل سوم سنی را در کشور ما ضروری می‌نماید: ۱- افزایش حجم و نسبت جمعیت سالخوردگان ۲- افزایش امید زندگی به ویژه امید زندگی جمعیت سالخورده ۳- کاهش حمایت‌های بین نسلی. سن سوم عموماً سنین پس از

بازنشستگی در نظر گرفته می‌شود - که گاهی اوقات به‌عنوان سال‌های طلایی بزرگ‌سالی نیز شناخته می‌شود - که کم و بیش از سن ۶۵ تا ۸۵ سالگی را شامل می‌شود. این دوره به‌عنوان دوره بزرگ‌سالی با مسئولیت‌های معمولاً کمتر، منابع مالی کافی و سلامت جسمانی خوب توصیف شده است که فرصت مناسبی برای خودشکوفایی و مشارکت هدفمند برای سالمندان در نظر گرفته می‌شود. یکی از اهداف ایجاد دانشگاه نسل سوم سنی عملی سازی سیاست سالمندی فعال در کشور است. سالمندی فعال به «فرایند بهینه‌سازی فرصت‌ها برای سلامت، مشارکت و امنیت به‌منظور ارتقای کیفیت زندگی با افزایش سن افراد» اشاره دارد، یا به عبارت روشن‌تر «مشارکت مستمر در امور اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، معنوی و مدنی» اشاره دارد. امور، نه فقط توانایی فعالیت بدنی یا مشارکت در نیروی کار.

دانشگاه‌های نسل سوم به‌عنوان موتور محرک سالمند فعال عمل می‌کند. دانشگاه‌های عصر سوم (U3As) سازمان‌هایی را تشکیل می‌دهند که آموزش و فعالیت‌های مرتبط را به افراد بازنشسته ارائه می‌کنند. اکثر افراد بازنشسته در «سن سوم» زندگی در نظر گرفته می‌شوند، زیرا این سن پس از مرحله زندگی شغل تمام وقت و مسئولیت‌های والدین است که به‌عنوان سن دوم شناخته می‌شود.

دانشگاه نسل سوم به‌عنوان نوعی استراتژی یا برنامه سالمندی فعال در سطح جهانی مطرح شده است و مورد استفاده قرار گرفته است. با توجه به اینکه دانشگاه نسل سوم یک برنامه است، ضروری است در طراحی این برنامه، همان اصول طراحی برنامه‌های خدمات اجتماعی سالمندان یعنی نیاز محوری و مبتنی بر نتیجه بودن نیز مدنظر قرار گیرد. منظور از نیاز محوری این است که نیازهای جمعیت عمومی سالمندان احصاء شود و حتی نیازهای زیرگروه‌های مختلف سالمندان بر حسب وضعیت اقتصادی و تحصیلی نیز مدنظر قرار گیرد.

زیرا به نظر می‌رسد به دلیل شرایط خاص اقتصادی کشور، در کاربردپذیری این برنامه برای تمامی جمعیت سالمندان نیاز به نگاه احتیاطی و پژوهش‌های بیشتر است.

توصیه‌های سیاستی:

تغییرات جمعیتی و اجتماعی جمعیت سالمندان نشان می‌دهد که: الف) به‌طور روزافزون امید زندگی ایرانیان در طول نیم قرن گذشته افزایش یافته است، این روند و پیامد آن که افزایش طول دوره سالمندی و مدت دریافت حقوق و مستمری به همراه دارد، شمار سالمندان دریافت‌کننده حقوق و تحت پوشش انواع بیمه‌ها (بیمه صندوق بازنشستگی ورشکسته) به سرعت رو به افزایش است. ب) سالمندان تنها به دلیل افزایش روزافزون سالمندان بدون همسر (بر اثر فوت یا طلاق) به بیش از ۲ میلیون نفر در سال‌های اخیر و استمرار روند فزاینده آن با توجه به افزایش شدید آسیب اجتماعی طلاق در دوره قبل از سالمندی، ج) افزایش سالمندان سالخورده و مبتلا به بیماری‌های مزمن و خاص و پیامد آن تحمیل هزینه‌های سنگین به نظام سلامت. د) کاهش روزافزون بعد خانوار از ۵,۱۱ در سال ۱۳۶۵ به ۳,۳ در سال ۱۳۹۵ و پیامد آن از جمله افزایش چالش‌های مراقبت غیررسمی از سالمندان به دلیل صعوبت نگهداری چرخشی سالمندان در بین تعداد کمتری از فرزندان؛ ه) محدودیت شدید در منابع انسانی متخصص و کارشناس در حوزه‌های میان‌رشته‌ای سالمندی، ز) عدم متناسب‌سازی محیطی و در دسترس‌پذیری خدمات مورد نیاز سالمندان.

توزیع جغرافیایی جمعیت سالمندان در کشور بسیار ناهمگون است و این ناهمگونی به ما پیام می‌دهد که سیاست‌گذاری‌های سالمندی جمعیت بایستی افتراقی و منطقه‌ای باشد. برای نمونه، مناطق شهری استان‌های گیلان، تهران، اصفهان، همدان و آذربایجان شرقی نسبت به سایر مناطق شهری استان‌های کشور دارای بالاترین سهم جمعیت ۶۰ و بالاتر هستند. در حالی که مناطق شهری استان‌های سیستان و بلوچستان، هرمزگان، بوشهر و کهکیلویه و بویراحمد دارای کمترین سهم جمعیت سالخورده ۶۰ ساله و بالاتر هستند. نیز توزیع و ترکیب جمعیت سالمندان ۶۰ ساله و بالاتر در مناطق روستایی استان‌ها با مناطق شهری استان‌ها تا حدود زیادی متفاوت است. استان‌های گیلان، خراسان جنوبی، مرکزی، سمنان و یزد دارای بالاترین سهم

جمعیت سالخورده هستند، در حالی که مناطق روستایی استان‌های تهران، خوزستان، سیستان و بلوچستان دارای کمترین سهم جمعیت سالخورده هستند. افزایش امید زندگی و در نتیجه افزایش طول دوره مستمری‌بگیری، تاب‌آوری سامانه‌های حقوق تعریف‌شده از یک سو به دلیل افزایش طول دوره دریافت بازنشستگی و مستمری و از سوی دیگر ثبات طول دوره کاری تحت شعاع قرار خواهد داد.

این مسئله با رسیدن نسل انفجار مولید به سنین بازنشستگی بسیار شدید خواهد شد. از عمده‌ترین راهکارهای متداول در این زمینه مواردی چون افزایش سن بازنشستگی، افزایش تعداد سال‌های خدمت جهت احراز شرایط بازنشستگی، افزایش درصد کسورات بازنشستگی و افزایش حقوق مبنا جهت محاسبه حقوق بازنشستگی است. هر کدام از این راهکارها می‌تواند با توجه به الگوها و روندهای سالخورده‌گی استانی در کشور مورد استفاده قرار گیرد. تحولات ساختار خانواده ایرانی به سوی خانواده هسته‌ای از یک سو و از سوی دیر کاهش روزافزون بعد خانوار در کشور ایجاب می‌کنند که سالمندان از طرق مختلف جهت مواجه با مشکلات متعدد دوره سالمندی آموزش ببینند. همچنین سازمان‌های مردم‌نهاد، انجمن‌های اجتماعی، مؤسسات خیریه و مردمی بایستی در جهت کمک افراد سالمند و نیازمند فعال شوند. در آینده چتره حمایتی خانواده‌ها از سالمندان جمع‌تر خواهد شد و لذا دولت موظف است نهادهای میانجی و واسطه در زمینه رسیدگی به امور سالمندان بسیج نماید.

۸۳ درصد سالمندان کشور سالم هستند و نیاز به مهارت‌آموزی برای مدیریت دوره سالمندی می‌باشند؛ اما ۱۷ درصد در بررسی‌های پیمایشی ناسالم ارزیابی شده‌اند. این افراد نه تنها به آموزش‌های ویژه نیاز دارند بلکه آن‌ها نیازهای مراقبت‌های اجتماعی و بهداشتی خاص هستند.

تقویت نهاد خانواده به عنوان مهم‌ترین نهاد اجتماعی در حمایت از سالمندان: یکی از نتایج این نشست که از جمع‌بندی دیدگاه‌های صاحب‌نظران حاصل شد، اهمیت نهاد خانواده به عنوان اساسی‌ترین نهاد حامی افراد سالمند و ناتوان است.

توجه افتراقی و اختلافی به نیازها، مسائل و مشکلاتی که سالمندان دارند امری ضروری و حیاتی در سیاست‌گذاری دوره سالمندی است. مسائل سالمندان از نظر جنسی، پایگاه

فصل دوم: توصیه‌های سیاستی نشست‌ها به تفکیک ... ۲۰۶

اقتصادی و اجتماعی، محل سکونت، شهری و روستائی بودن و... بسیار متفاوت و متنوع است و در توجه به امور سالمندان این تفاوت‌ها بایستی دیده شود که از آن تحت عنوان سالمندشناسی افتراقی یاد می‌شود. یکی از وجود سالمندشناسی افتراقی توجه اساسی به تفاوت‌های منطقه‌ای و استانی در خصوص نیازهای سالمندان است.

با توجه به اینکه در فرهنگ دینی و اسلامی بر کرامت و بزرگداشت پیران و سالمندان تأکیدات فراوان شده است. نهادهای تبلیغی و رسانه‌ای کشور موظف هستند که در زمینه آموزش مردم و ترویج فرهنگ تکریم سالمندان بر پایه آموزه‌های قرآنی و اسلامی همت گمارند، این نهادها بایستی زمینه‌های فرهنگی ارتقاء استقلال و عزت‌نفس فراهم کنند. با سالمندستیزی مبارزه کنند و همچنین به مبارزه با تبعیض سنی بپردازند.

راه‌اندازی دانشگاه‌های نسل سوم سنی به صورت بین‌رشته‌ای می‌تواند بسیاری از مشکلات دوره سالمندی تعدیل و کاهش دهد. دانشگاه نسل سوم سنی یک دانشگاه میان‌رشته‌ای است، با توجه به نیازهای متعدد دوره سالمندی لازم است در این دانشگاه از تخصص‌های مختلف از جمله: روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، حقوق، جمعیت‌شناسی، تربیت بدنی، پزشکی، مددکاری اجتماعی و سایر رشته مرتبط استفاده شود.

مناسب‌سازی کالدهای محیط شهری و روستائی یکی از مسائلی که در سیاست‌گذاری سالمندی بایستی مورد توجه قرار گیرد. در حال حاضر محیط شهری از نظر ایمنی رفت و آمد، امنیت اجتماعی و... برای سالمندان مناسب نیست. ضروری است سازمان‌های شهری، سیاست‌های توسعه شهری را بر مدار شهر دوستدار سالمند بنا نمایند. وسایل حمل و نقل عمومی از جمله اتوبوس و مترو، فضاهای عمومی از جمله پیاده‌روها، مراکز تفریحی، پارک‌ها و... برای استفاده و دسترسی راحت سالمندان بایستی متناسب‌سازی شوند.

علاوه بر این در طراحی برنامه دانشگاه نسل سوم، حتماً نتایج یا هدف‌های برآیندی و فرایندی مورد انتظار مورد شناسایی قرار گیرد. منظور از نتایج یا اهداف برآیندی، تأثیر نهایی مورد انتظار برنامه بر جمعیت سالمندان است و منظور از اهداف فرایندی، قابلیت‌هایی است که ضروری است در حین برنامه در سالمندان شکوفا شود. توجه به این نکته به این دلیل ضرورت

دارد که متأسفانه بسیاری از برنامه‌های خدمات اجتماعی طراحی شده توسط سازمان‌ها در کشور فاقد رویکرد هدف‌گذاری دقیق و قابل سنجش هستند.

پیشنهاد می‌شود بعد از طراحی برنامه دانشگاه نسل سوم بر اساس نتایج مورد انتظار، برای بررسی اثربخشی آن، در ابتدا این برنامه در مقیاس کوچکی به صورت پایلوت اجرایی شود و در صورت اثربخشی و مقرون به صرفه بودن به صورت یک استراتژی ملی توسط سازمان‌های متولی مانند وزارت کار، رفاه و تعاون اجتماعی اتخاذ شود.

پیشنهاد می‌شود برنامه دانشگاه نسل سوم از منظر اقتصادی نیز مورد توجه قرار گیرد و طرح مدل کسب و کار این برنامه توسط گروهی از متخصصان تنظیم شود. لازم به ذکر است که در طراحی طرح کسب و کار این برنامه حتماً مدل خاص و متناسب فرهنگی باید تعیین شود و سپس طرح کسب و کار تدوین شود. افزون بر آن برنامه دانشگاه نسل سوم، می‌تواند پتانسیل برای گردشگری سالمندان داخل کشور و همچنین سالمندان کشورهای خارجی را داشته باشد.

ضروری است طراحی محتوای آموزشی متناسب با ویژگی‌های گروه جمعیتی سالمندان صورت گیرد زیرا سایر مدل‌های آموزشی رایج که برای سیستم آموزشی پیش از دانشگاه و دانشگاهی به کار می‌رود از نظر اهداف و فرایند متفاوت با نیازهای سالمندان است و مهم است که الگوهای آموزشی و محتواهای آموزشی مناسب بر اساس نیازسنجی سالمندان و مشورت با متخصصان حوزه سالمندی طراحی است.

در حال حاضر سازمان‌های مختلفی در کشور در مدیریت امور سالمندان فعال هستند، عدم وحدت رویه و ناهماهنگی در ارائه خدمات عمومی و بهداشتی باعث اتلاف سرمایه‌های مالی و فیزیکی زیادی شده است و در عین حال سطح کیفیت خدمات سالمندان از بهبود لازم برخوردار نبوده است، هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی برای ساماندهی امور سالمندان و اتخاذ وحدت رویه در ارائه خدمات توسط سازمان‌های دولتی به سالمندان امری الزامی و اساسی است که مستلزم ایجاد سیستم مدیریت یکپارچه امور سالمندان کشور است.

به‌طور کلی در توضیح ضرورت‌ها و کارکردهای ایجاد دانشگاه نسل سوم یا دانشگاه سالمندان در ایران می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: الف) ضرورت عملیاتی کردن سالمندی فعال و پویا: این دانشگاه‌ها به‌عنوان کانال و مسیری برای تحقق شهروندی فعال در جامعه عمل می‌کنند. دانشگاه‌های نسل سوم سنی همچنین کاتالیزورهایی کلیدی برای تحقق اهداف سیاست سالمندی فعال هستند زیرا این دانشگاه‌ها می‌توانند تغییرات مهم و گسترده‌ای را در زندگی سالمندان ایجاد نمایند.

ب) کمک به کاهش انزوا و تنهایی سالمندان: دانشگاه‌های نسل سوم نقشی استراتژیک در کاهش تنهایی و انزوا سالمندان دارند، به دلیل اینکه بسیاری از اعضای این دانشگاه به‌طور مستمر در کنار هم حضور دارند و از یکدیگر حمایت می‌کنند. ایجاد دانشگاه محیط ایمن را برای حضور اجتماعی سالمندان را فراهم می‌کند. ج) ایجاد انسجام اجتماعی بین سالمندان و جوان: احساس انسجام اجتماعی به‌ویژه زمانی آشکار می‌شود که فرد متوجه شود دانشگاه نسل سوم سنی بخش مهمی از سیستم آموزشی مادام‌العمر، بخش کلیدی ساختن جامعه‌ای بین نسلی و یادگیرنده و یکی از خدمات عمومی اساسی است که جامعه مدنی از آن برخوردار است. د) استفاده مؤثر از اوقات فراغت دوره بازنشستگی: با توجه به اینکه فرد دوره بازنشستگی از فعالیتهای رسمی و شغلی آزاد می‌شود، یک دوره فراغت هست که می‌تواند به خودشکوفایی و فعالیتهای مورد علاقه خود بپردازد. دانشگاه سالمندان نه تنها اوقات فراغت سالمندان را غنی می‌کند بلکه زمینه فراهم می‌کند که آن‌ها بتوانند از دوران سالمندی پر نشاطی برخوردار باشند.

ه) دلپذیر کردن دوره پیری با ایجاد امید و نشاط برای زندگی در بین سالمندان: دانشگاه سالمندان محیطی ضد پیری و انکار مرگ را تشویق می‌کند که به موجب آن عاملیت اعضا بر جنبه تاریک واقعیت‌های فیزیکی و اجتماعی-اقتصادی که در زندگی بعدی رایج است پیروز می‌شود؛ و یادگیری سبک زندگی دوران سالخوردگی و چگونگی مواجهه درست با مسائل و مشکلات پیری: سبک زندگی سالم در دوران پیری یکی از موضوعات مهم در سالخوردگی است، مطالعات نشان می‌دهد که بسیاری از سالمندان از سبک زندگی سالم در

دوران سالخوردگی برخوردار نیستند، دانشگاه نسل سوم سنی با آموزش سبک زندگی سالم می‌تواند به ارتقاء سلامت سالمندان کمک قابل توجهی نماید.

ز) مقابله با تبعیض سنی: تبعیض سنی یعنی ترجیح دادن افراد جوان‌تر در امور اجتماعی و نادیده انگاشتن حقوق سالمندان، مسئله است که بسیاری از جوامع با آن روبه‌رو هستند. دانشگاه سالمندان می‌تواند با آموزش‌های اجتماعی و حقوقی سالمندان را با حقوق اجتماعی خودشان آشنا سازند. ح) افزایش استقلال، مشارکت، سلامت و حضور فعال در زندگی اجتماعی.